

sinden rivayette bulundu. Selçuklu Vezi-ri Nizâmülmülk tarafından Tûs'ta ders okutmakla görevlendirildi. Uzun süre müderrislik yaptığı ve pek çok öğrenci yetiş-tirdiği Tûs'ta vefat etti.

İbn Asâkir'in tasnifine göre Eş'arî ke-lâmîcılarının dördüncü tabakasında yer alan Ebû'l-Muzaffer el-İsferâyînî tefsir ve fıkıh âlimleri içinde de zikredilir. Bu-nunla birlikte kelâm ve usul ilmî şahsiye-tinde önemli bir yer tutar. Yazdığı eser-lerle mezhep tarihçileri arasında da yer alan İsferâyînî Ehl-i sünnet'in ilkelerini hararetle savunur. Ona göre temel İslâm ilimlerine ait önemli eserlerin Sünnî âlim-lerce yazılmış olması ve bunların İslâm âleminde yaygınlık kazanması, dünyada mevcut mescid ve ribâtların çoğunun Sünnîler'ce inşa edilmesi bu mezhebin hak olduğunu kanıtlayıcı mahiyettedir. İsferâyînî'nin bazı kelâmî görüşleri şöyle-ce özetlenebilir: Âlemin yaratılmışlığı, ta-biatta gözlenen bazı varlıkların hâdis olu-şunun apaçık bir şekilde bilinmesiyle ka-nıtlanmış olur. Yaratılmış her varlığın bir yaratıcıya ihtiyacı vardır, çünkü her biri aynı maddî unsurlardan oluşan cisimlerin kendiliklerinden meydana gelmesi müm-kün değildir. Kur'ân-ı Kerim'de hem âlemin hâdis olduğunu hem de kendi kendine meydana gelemeceğini kanıtlayan akfî deliller mevcuttur (meselâ bk. el-En-âm 6/75-78; et-Tûr 52/35-36). Allah'ın var-lığına inanmak yeterli değildir, bunun yan-ında ilâhî sıfatları öğrenip benimsemek ve şirki reddetmek gerekir. Zira çeşitli âyetlerde önce Allah'tan başka ilâh bu-lunmadığı belirtilerek şirk nefyedilmek-te, ardından Allah'ın varlığı, birliği ve sı-fatları ispat edilmektedir. Allah'ın âhiret-te görülemeyeceğini iddia etmek yoklu-ğuna ileri sürmek gibidir. İlâhî fiillerin hepsi bir hikmete göre vuku bulur, hik-met ise bir fiilin bilgi ve iradeye göre ger-çekleşmesidir. Mümin günah işlemek su-retiyle kâfir olmaz. Bununla birlikte ger-çek mümin olmak için bid'ata ve ilhâda varan görüşlerden sakınmak gerekir. Fir-ka-i nâciyeyi küfre nisbet edenler kâfir olur. Zira imanın küfür olduğuna inanmak küfürdür (İsferâyînî, s. 9, 92-110). Kelâma dair görüşlerini âyetlere dayandırmasıyla dikkat çeken İsferâyînî, mezhep tarih-çiliğinde daha çok Abdülkâhir el-Bağdâ-dî'nin takipçisi olarak görünmektedir.

Eserleri. 1. *et-Tebsîr fi'd-dîn ve tem-yîzi'l-fırakati'n-nâciye 'ani'l-fırakâ'l-hâ-likîn*. Eserde ashop döneminde ortaya çıkan ihtilâflar ve bu yüzden ümmetin fırkalara ayrılması, Şîa, Havâric, Kaderiy-

ye (Mu'tezile), Mürcie, Neccâriyye, Dirâriyye, Bekriyye, Cehmiyye, Kerrâmiyye, Mü-şebbihe, Gâliyye ve Bâtıniyye fırkalarının görüşleriyle bunların eleştirilerine, ayrıca putlara, yıldızlara, ineğe tapanlar, dehrî-ler, Mecûsiler, Brahmanlar gibi inanış ve düşüncelere de kısaca yer verilir. Eserin son kısmında Ehl-i sünnet'in görüşleri de-lilleriyle birlikte anlatılır. İstanbul (Süley-maniye Ktp., Fâtih, nr. 2905, 2906; Şehid Ali Paşa, nr. 1574), Konya (Yûsuf Ağa Ktp., nr. 4461), Madrid (Escorial Library, nr. 1437) ve Paris (Bibliothèque Nationale, nr. 1452) kütüphanelerinde yazma nü-sahaları bulunan eser M. Zâhid Kevserî (Ka-hire 1359/1940) ve Kemâl Yûsuf el-Hût (Beyrut 1403/1983) tarafından yayımlan-mıştır. 2. *Tâcüt-terâcim fi tefsiri'l-Kur-'ân li'l-e'âcim*. Farsça bir tefsir olup Af-yon Gedik Ahmed Paşa Kütüphanesi'nde bir nüshası mevcuttur (nr. 17225); eser ayrıca basılmıştır (Tahran, ts.). 3. *el-Ev-saî*. Müellifin *et-Tebsîr*'inde belirttiği-ne göre (s. 14) yine mezheplerle ilgili bir eserdir.

BİBLİYOGRAFYA :

İsferâyînî, *et-Tebsîr* (Kevserî), s. 9, 14, 91-120; Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar* (trc. Ethem Ruhi Fiğlalı), İstanbul 1979, tercüme edenin önsözü, s. 16; Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *'Ârizatü'l-ahvezi*, Beyrut, ts. (Dârü'l-kütübü'l-il-miyye), X, 109-110; İbn Asâkir, *Tebyînü kez-ibi'l-müfterî*, s. 276; Zehebi, *A'lâmü'n-nübelâ*, XVIII, 401; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirin*, I, 212-213; *Keşfü'z-zunûn*, I, 268, 340, 442; II, 1820; Ali Ekber Ziyâî, "İsferâyînî, Ebû'l-Muzaf-fer", *DMBİ*, VIII, 324-325.

EMRULLAH YÜKSEL

İSFİZÂRÎ, Ebû Hâtim

(أبو حاتم إسفزاری)

Ebû Hâtim Muzaffer b. İsmâîl İsfizârî
(ö. 515/1121'den önce)

Matematikçi ve astronom.

Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur; Ni-zâmî-i Arûzî, Hâzinî ve Beyhakî gibi çağ-daşları künyesini Ebû Hâtim olarak gös-terirken İbnü'l-Esir gibi daha sonraki ta-rihçiler onu Ebû'l-Muzaffer şeklinde zik-retmişlerdir. Nisbesinden muhtemelen Sistan bölgesindeki İsfizâr (Esfizâr) şeh-rinde doğduğu anlaşılmaktadır. İbnü'l-Esir'in verdiği bilgiye göre 467 (1074-75) yılında Selçuklu Sultanı Melikşah'ın em-riyle, kullanılmakta olan Yezdicerd tak-vimindeki hataları düzeltmek ve sultan adına bir rasathâne kurmak üzere İsfah-an'da toplanan Ömer Hayyâm başkan-lığındaki astronomi heyetinde yer almış

(geniş bilgi için bk. CELÂLİ TAKVİMİ) ve kurdukları, Melikşah'ın ölümüne kadar (485/1092) faaliyetini sürdüren rasathâ-nede görev yapmıştır. Daha sonra sırasıyla Horasan, Herat ve Belh'te bulunmuş-tur; Nizâmî-i Arûzî, onu 506 (1112-13) yı-lında Belh'te Ömer Hayyâm'ın yanında gördüğünü söyler (*Çehâr Makâle*, s. 100). Bu tarihten sonra Archimedes kanunun-dan faydalanarak icat ettiği "mîzânü'l-gisse" adlı, kıymetli bir eşyanın yapımın-da kullanılan altın ve gümüşün saf mı ka-tışık mı olduğunu, eğer katışıkta ne oran-da yabancı metal içerdiğini anlamaya mahsus bir hidrostatik teraziyi Sultan Sencer'e sunmak üzere Merv'e gitmiş ve orada ölmüştür. 506'da (1112-13) Belh'te bulunması ve 515'te (1121) bu terazi-yi geliştirip hakkında *Kitâbü Mîzânî'l-hikme* adlı eseri kaleme alan Abdurrah-man el-Hâzinî'nin onu rahmetle anması göz önünde tutularak ölüm tarihi bu yıl-lar arasına konulmaktadır. Rivayete göre ölüm sebebi de söz konusu terazinin, tes-lim ettiği sultanın hazinedarı tarafından bazı kıymetli eşyayı sahteleriyle değiştirdiğinin anlaşılacağı kuşkusuyla ortadan kaldırılmasına aşırı derecede üzülmesi-dir.

Eserleri. 1. *Âşâr-ı 'Ulvi (Kâ'inât-ı Cev)*. Meteorolojik olayların açıklanmasıyla il-gilidir. 500 (1106-1107) yılından önce ka-leme alınarak Ali b. Nizâmülmülk'e (Fah-rülmülk) sunulan eser Muhammed Takî Müderris Razavî tarafından neşredilmiş-tir (Tahran 1319 hş./1941). 2. *İhtîşâr fi usûli Öklîdis*. Sadece, Öklid'in *Element-ler*'inin kısa bir özeti olan on dördüncü makalesi bugüne ulaşmış (Paris Biblio-thèque Nationale, nr. 4/2458) ve Louis Amelie Sédillot tarafından Fransızca'ya çevrilmiştir ("Notice de plusieurs opus-cules mathématiques qui composent le manuscrit arabe no. 1104, ancien fonds de la Bibliothèque du Roi", *Notices et ex-traits des manuscrits de la Bibliothèque du Roi*, XIII [Paris 1838], s. 126-150). 3. *Merâkizü'l-eşkal ve san'atü'l-kaffân (İrşâdü zevi'l-irfân ilâ şinâ'ati'l-kaffân)*. Ağırlık ölçülerinin nasıl kullanıldığını gös-teren bir risâledir (Şam Dârü'l-kütübü'z-Zâhiriyye, nr. 446). 4. *Muqaddime fi'l-misâha* (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 2708). 5. *Hulâsa-i Kitâbi'l-Hiyel*. Benî Mûsâ tarafından yazılan *Kitabü'l-Hi-ye'l*'in bir özeti (Brockelmann, I, 383, 856). 6. *Risâletü's-şebeke* (Tahran Me-lik Ktp., nr. 3183). İsfizârî'nin günümüze ulaşmamış başka eserleri de bulunmak-tadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Nizâmî-i Arûzî, *Çehâr Makâle* (nşr. Muhammed Muîn – Muhammed Kazvînî), Tahran 1333 hş., s. 100, 364-373; Beyhakî, *Târîhu hûkema'â'l-İslâm* (nşr. Muhammed Kürd Ali), Dimaşk 1946, s. 125-126; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, X, 98; Muhammed b. Mahmûd Şehrezûrî, *Târîhu'l-hûkema'* (trc. Maksûd Ali Tebrîzî), Tahran 1365, s. 397-398; Suter, *Die Mathematiker*, s. 114; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 383, 856; Aydın Sayılı, *The Observatory in Islam*, Ankara 1960, s. 161; Nefîsî, *Târîh-i Nazm u Nesr*, I, 70, 127; Ebü'l-Kâsım Kurbânî, *Zindeğnâme-i Riyâzîdânân-ı Devre-i İslâmî*, Tahran 1365 hş., s. 467-469; Arbert Napolian Companiu, "Hâkim Ebû Hâtim Muzaffer İsfizârî", *Mecelle-i Dânişkede-i Edebiyyât*, V/1-2, Tahran 1336 hş., s. 166-230; D. Pingree, "Asfezârî", *Elr.*, II, 748-749; Pervîz Emîn, "Esfizârî", *DMB*, VIII, 330-331.

RIZA KURTULUŞ

İSFİZÂRÎ, Muînüddin

(bk. MUÎNÜDDİN-i İSFİZÂRÎ).

İSHÂB

(bk. ITNÂB).

İSHAK

(إسحاق)

Hız. İbrâhîm'in oğlu,
Kur'an'da adı geçen
peygamberlerden biri.

Hız. İbrâhîm'in Sâre adlı eşinden oğlu olan İshâk Tevrat ve Kur'an'da adı geçen bir peygamberdir, yahudilerin İbrâhîm'den sonra ikinci atasıdır ve yaklaşık olarak milâttan önce XIX-XVIII. yüzyıllarda yaşamıştır. İshak isminin Arapça *sahak* kökünden geldiği yolundaki görüş gerek klasik Arap dilcileri gerekse çağdaş araştırmacılarca reddedilmiştir, kelimenin aslının İbrânîce olduğu belirlenmiştir (*Lisâ-nü'l-Arab*, "shk" md.; Mevhûb b. Ahmed el-Cevâlîkî, s. 13-14; Jeffery, s. 60). İbrânîce'de Yishak, Grekçe'de İsaak şeklindedir. İbrânîce aslının Arapça'ya baştaki "y" olmaksızın İshak olarak geçmesi Hıristiyan menşeyini düşündürmektedir. Josef Horovitz'e göre İshak biçimi, Süryânî ve Filistin Hıristiyanlığı'nda da olduğu gibi İbrânîce'deki Yishak'a tekabül eder. Ancak Talmud'da İsak şeklinin mevcudiyeti, milâttan sonra IV. yüzyıl Babilonya yahudilerinde kelimenin bu şeklinin de kullanıldığını göstermektedir. Torrey ise Kitâb-ı Mukaddes'teki Yisrael, Yişmal, Yishak gibi kelimelerin Kur'an Arapçası'na "y" sız geçtiğini, bunun da Araplar'daki lehçe

farklılığından kaynaklandığını ifade etmektedir.

İshak kelimesi İbrânîce'de "gülmek" anlamındaki *sahak* kökünden olup "O gülüyor" mânasına gelmektedir. Bir çocuğu olacağı müjdesini aldığı İbrâhîm'in (Tekvîn, 17/17) veya Sâre'nin (18/12-15) gülmesiyle İshak adının verilmesi arasında bağlantı kurulmakta ve bu husus kelimenin bu anlama gelişinin bir açıklaması diye gösterilmekte, ancak bunlar halk etimolojisi ve yakıştırma olarak değerlendirilmektedir. Kelime, genellikle kabul edildiğine göre Tanrı adı taşıyan bir ismin (Yishakel) kısaltılmış biçimidir (*IDB*, II, 728). "El (Tanrı) güldü" veya "Tanrı (çocuğa) tebessüm etti" anlamına gelmektedir. "El'in gülmesi" ifadesine milâttan evvel XIV. yüzyıl öncesi Ken'ân metinlerinde de rastlanmaktadır (*Cazelles, Catholicisme*, VI, 114; *New Catholic Encyclopedia*, s. 661). İshak ismi, öznesi olan El'in düşmesiyle yapılmış şefkat ifade eden bir kelimedir. Ugarit metinleri "shk" fiilini yapan El'den bahsetmektedir (*DBS*, VII, 130). Kelime Ahd-i Atîk'te hem Yishak hem de Yitshak şeklinde geçmektedir.

Tevrat'ta nakledildiğine göre Hız. İbrâhîm ve eşi Sâre'nin çocukları olmaz. İbrâhîm'in bu duruma üzülmesi ve çocuk istemesi üzerine Rab onu çocuğunun olacağını ve zürriyetinin semanın yıldızları gibi çoğalacağını müjdelere (Tekvîn, 15/2-5). Ancak Sâre'nin yine de çocuğu olmayınca dönemin âdeti gereği câriyesi Hâcer'i kocasına verir ve İbrâhîm'in Hâcer'den İsmâil adlı oğlu doğar (Tekvîn, 16/1-4; 15-16). Daha sonra Hız. İbrâhîm doksan dokuz, Sâre seksen dokuz yaşında iken Allah, Sâre'nin de bir çocuk doğuracağı müjdesini verir (Tekvîn, 17/1, 17). İbrâhîm bunu duyunca yüz üstü düşer, güler ve kendi kendine, "Yüz yaşında olanın bir oğlu doğar mı? Ve doksan yaşında olan Sâre doğurur mu?" diye söylenir. Allah, Sâre'nin bir erkek çocuk doğuracağını bildirir, doğacak çocuğa İshak adının konmasını ister, onunla ve ondan sonra zürriyetiyle ahdini ebedî ahid olarak sabit kılacağını açıklar (Tekvîn, 17/17-19).

Ruhban metninde (Tekvîn, 17) bu şekilde nakledilen hadise Yahvist metne ait olan on sekizinci babda şöyle anlatılmaktadır: Hız. İbrâhîm, Mamre meşeliğinde günün sıcağında otururken yanına üç kişi gelir. Bunlardan biri Tanrı, diğerleri ise Lût kavminin cezalandırılmak üzere Sodome şehrine gidecek olan iki melektir. Gelenler İbrâhîm'e karısı Sâre'nin nered olduğunu sorarlar. İbrâhîm onun çadırda bu-

lunduğunu söyler ve içlerinden biri (Rab) Sâre'nin bir oğlu olacağını bildirir. İbrâhîm ve Sâre yaşlanmışlar, Sâre âdetten kesilmiştir. Çadırın kapısında konuşmaları dinleyen Sâre, "İhtiyar olduktan sonra bana sevinç olur mu? Efendim de kocamıştır" diyerek içinden güler. İbrâhîm'e kendisi için imkânsız bir şeyin bulunmadığını söyleyen Rab, ertesi yıl geleceğini ve Sâre'nin bir oğlu olacağını söyler (Tekvîn, 18/1-15). Nihayet Sâre'nin bir oğlu olur; İbrâhîm, Rabb'in buyruğu uyarınca çocuğun adını İshak (Yitshak) koyar (Tekvîn, 21/1-3). İshak, aile Harran'dan göç ettikten yirmi beş yıl sonra doğmuş (Tekvîn, 12/4), Hız. İbrâhîm onu sekiz günlük iken sünnet etmiştir (Tekvîn, 21/4; Resullerin İşleri, 7/8). Yahudi din bilginleri, babası Abram'ın adının Abraham (İbrâhîm), Ya'küb adının da İsrâil olarak değiştiğini, İshak adının bizzat Tanrı tarafından verildiği için değişmediğini ifade ederler (*DB*, III/1, s. 930).

İshak'ın çocukluğu ve gençliğiyle ilgili olarak Tevrat'ta sadece iki hadise yer alır. İlkine göre İshak sütten kesildikten sonra İbrâhîm'in verdiği ziyafet esnasında İsmâil kardeşi İshak'a güldüğü için Sâre onun evden uzaklaştırılmasını ister. Tanrı ona, "Sâre'nin sana söylediği her şeyde onun sözünü dinle; çünkü senin zürriyeti İshak'ta çağırılacaktır" dediği için Hız. İbrâhîm, İsmâil ile annesi Hâcer'i oradan uzaklaştırır (Tekvîn, 21/8-14; 25/9-11). Tevrat'a göre İsmâil ile İshak tekrar babalarının cenazesinde bir araya gelirler (Tekvîn, 25/9-10). İkinci olay da onun kurban edilmek istenmesiyle ilgilidir. Tevrat'a göre kurban edilmek istenen İshak'tır. Onun bu esnada kaç yaşında olduğu belli değilse de kurban takdimesinde nelerin gerekli olduğunu bildiğine ve yakılan kurban takdimesi için odun taşıyabilirdiğine göre (Tekvîn, 22/6) delikanlılık çağında bulunmalıdır. Yahudi tarihçi Josephus'un dediğine göre İshak yirmi beş, rabbilerin hesabına göre de otuz yedi yaşına geldiğinde (*EJd.*, II, 482) Allah, İbrâhîm'i denemek için sevdiği biricik oğlu İshak'ı Moriya diyarına götürüp bir dağ üzerinde yakılan kurban olarak takdim etmesini emreder (Tekvîn, 22/1-2). İbrâhîm bu emir üzerine İshak'la beraber iki uşağını da yanına alarak Moriya diyarına gider. Yolda İshak babasına kurban edilecek kuzuyu sorar. Babası kuzuyla Allah'ın tedarik edeceğini söyler. Belirtilen yere vardıklarında ve İbrâhîm İshak'ı kesmeye teşebbüs ettiğinde Rabb'in meleği müdahale eder, imtihanı başardığını bildire-